

реченнях граматичну основу, з'ясуйте засоби зв'язку між головною та підрядною частинами. Поясніть уживання розділових знаків.

1. На перехресті двох доріг росла висока тополя. 2. На місяці немає життя через відсутність вологи і повітря. 3. Незважаючи на втому екскурсією всі були задоволені. 4. Випав сніг на посівілу землю.

2. Прочитайте, доберіть із дужок відповідний паронім. Свою думку аргументуйте. *Перебудуйте подані речення у складнопідрядні, запишіть їх, з'ясуйте засоби зв'язку в них.*

1. Військові (з'єднання, об'єднання) на ходу переорганізовувалися в бойові групи. 2. Скіфія була (з'єднанням, об'єднанням) різних племен. 3. Розширюється участь громадських організацій і (з'єднання, об'єднання) громадян у законодавчій діяльності представницьких органів влади. 4. Іноді при (з'єднання, об'єднання) льодовиків зливаються й крайові морени.

Такі вправи допомагають учням виявляти, аналізувати й виправляти допущені помилки, прищеплюють навички культури мовлення; виробляють у школярів критичне ставлення до власних висловлювань:

У статті ми лише частково торкнулися питання роботи зі стилістики в старших класах. Обсяг статті не дозволив розкрити детально систему вправ, тому подали лише окремі приклади із кожної запропонованої групи, яку кожен може наповнити на свій розсуд відповідно до програмового матеріалу.

У подальшому плануємо продовжити роботу над удосконаленням роботи зі стилістики в 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Культура української мови: Довідник / За ред. В.М.Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – 286с.
2. Немов Р.С. Психологія: Учебник для студентів высш. учеб. заведений: – М.: Гуманит, 2002. – 608 с.
3. Пентилюк М.І., Гайдаєнко І.В., А.Г.Галетова, С.О.Караман та інші. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів. – Київ: Ленвіт, 2005– 400с.
4. Пентилюк М.І., Гайдаєнко І.В., А.Г.Галетова, С.О.Караман та інші. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: Посібник для студентів педагогічних університетів та інститутів. – Київ: Ленвіт, 2003. – 302с.

УДК 37.03

Т.Д. Гнаткович

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті з'ясовується необхідність використання комплексного лінгвістичного аналізу тексту, спрямованого на реалізацію компетентнісного підходу в навчанні мови.

The article deals with necessity using of complex linguistic analysis of the text directed to implementation of a complex competitive approach in language studies.

Одним зі шляхів ґрунтовного засвоєння школярами знань про українську мову та систему її мовних одиниць і вироблення відповідних компетенцій щодо їх правильного й ефективного використання в активній мовленнєвій діяльності, усвідомлення мови як основи формування й формулювання думки, спостережливості над словом, його естетичного сприйняття є впровадження в постійну практику лінгвістичного аналізу тексту. Цей метод започаткувався в другій половині минулого століття й на сьогодні перебуває в стадії активного становлення та закріплення в лінгводидактиці. Основи лінгвістичного аналізу тексту заклали І.Ковалик, Л.Мацько, М.Плющ [2] на рівні середньої школи. Значними є

напрацювання в цій царині В.Мельничайка [2] та М.Пентиліюк [6; 8]. Помітним є внесок у розроблення різних аспектів лінгвоаналізу тексту таких учених, як Л.Бондарчук, Н.Дашенко, І.Кочан, М.Крупа та ін. Можна констатувати, що на сьогодні вже визначено місце лінгвістичного аналізу тексту в системі методів навчання, визначилися його прийоми, що дає змогу розробляти методику проведення лінгвістичного аналізу тексту, зокрема й під час вивчення української мови в загальноосвітній школі.

Мета статті – з'ясувати роль і місце лінгвістичного аналізу тексту в навчанні мови, обґрунтувати використання на уроках української мови комплексного аналізу тексту, особливостей функціонування в ньому вивчених мовних одиниць та явищ, визначити роль лінгвоаналізу у формуванні мовних компетенцій.

Лінгвістичний аналіз тексту, за визначенням М.Плющ, – це аналіз будь-якого тексту як продукту мовно-мисленнєвої діяльності людини із застосуванням лінгвістичних методів та прийомів з метою виявлення його структурно-сислової єдності, комунікативної спрямованості та інтерпретації упорядкування в ньому мовних засобів для вираження певного змісту. Комплексний аналіз тексту, ґрунтуючись на поняттях лінгвістичної теорії тексту й комунікації, передбачає виявлення та інтерпретацію його діалогічності, тобто мовного жанру, стилю, функціональних особливостей, основного задуму та суспільно-політичної, морально-етичної, духовно-буттєвої, естетичної та інших позицій автора, його світоглядних настанов та оцінок, а також характеристику семіотичного простору тексту, його дискурсивних категорій і засобів їх репрезентацій [11: 314].

Об'єктом лінгвістичного аналізу тексту на уроці української мови можуть виступати зразки наукового (науково-навчальний різновид), офіційно-ділового, публіцистичного й художнього стилів, а також усні виступи, діалоги тощо. Найсуттєвішим для лінгвоаналізу тексту є семантичний аспект, при якому об'єктом дослідження може виступати або макротекст, або мікротекст, тобто окремі складові частини самого тексту. Він передбачає не механічне розчленування тексту на певні частини, а цілісний системний підхід до його вивчення, тобто вивчення кожного з-поміж елементів у їхній єдності з іншими, в сукупності мовних засобів, що передають змістову цілісність тексту.

Текст переважно досліджується з використанням таких груп методів:

- стилістичні (семантико-стилістичний, зіставлення, стилістичний експеримент, статистичні методи);
- власне лінгвістичні (мікрообразний, комплексний, повільного прочитання, рівневий, естетичного спостереження, компонентний, лексико-семантичних полів, горизонтального та вертикального контекстів).

М.Крупа доповнює цей перелік традиційних методів його здійснення кількома новими: семантико-текстових паралелей, за типом мовлення, трансформаційний, парадигматичний, композиційно-текстовий та ін. [4: 23-24]. За повнотою проведення виділяють три типи лінгвоаналізу: повний, частковий, вибіркового. Зрозуміла річ, під час вивчення української мови в школі ці методи використовуються не в чистому вигляді, а, радше, у тісній взаємодії їхніх прийомів, що передбачають використання лише окремих компонентів. Різномасштабність здійснення лінгвістичного аналізу тексту визначає специфіку його проведення, своєрідність етапізації та послідовності.

Для тексту, за слушним спостереженням М.Пентиліюк, характерна зв'язність, що відображає єдність фонетичних, лексико-семантичних, граматичних засобів з урахуванням їх функціонально-стилістичного навантаження, комунікативне спрямування, композиційну структуру, зміст та внутрішній смисл, інформативність, смислову, структурно-граматичну та функціонально-стилістичну взаємопов'язаність мовних одиниць [8], саме ця мовна одиниця створює якнайкращі умови для реалізації вивчення мови на текстовій основі. Як доводять висновки вчених-лінгводидактів та практика вивчення української мови в загальноосвітній школі, процес засвоєння мовної й мовленнєвої змістових ліній програми учнями краще та ефективніше здійснюватиметься саме на прикладі комплексного, поглибленого лінгвістичного аналізу одного й того самого тексту; осягнення природи, значення та

своєрідності форми мовних одиниць, явищ і понять, опрацювання й вивчення відповідних правил щодо їх побутування та відповідного оформлення будуть міцнішими, стабільнішими, осмисленішими. Водночас школярі, систематично опрацьовуючи цілісний текстовий матеріал, набуватимуть також потрібних комунікативних умінь і навичок, усвідомлюватимуть причини та особливості добору мовних одиниць для різних ситуацій мовленнєвого спілкування, знатимуть і розумітимуть будову зв'язних текстів, логіко-композиційні й понятійно-змістові ознаки різних типів, стилів і жанрів мовлення.

Засвоюючи інформацію з лінгвістики тексту та оволодіваючи технологіями здійснення його комплексного аналізу, учні таким чином розвивають ряд важливих мовних компетенцій:

- сприймати усні й писемні висловлювання різних типів та стилів мовлення;
- аналізувати тексти, висловлюючи власну думку про зміст і форму висловлювання;
- будувати висловлювання різної тематики, структури та жанру;
- оцінювати текст з погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення;
- створювати висловлювання монологічного й діалогічного характеру відповідно до задуму, використовуючи ключові слова й речення, надаючи виразності його мовному оформленню;
- розрізняти види, жанри та стилі мовлення й оцінювати їх з точки зору прояву в них мовної особистості автора, ефективність, рівень впливу на інших мовців;
- критично оцінювати власні й чужі висловлювання й редагувати їх, удосконалюючи зміст, виступати з власними повідомленнями з урахуванням ситуації мовлення.

Використання технологій комплексного лінгвістичного аналізу зв'язного тексту в процесі вивчення української мови дає змогу сформуванню у школярів ряд текстологічних компетенцій (тих, які спрямовуються на вироблення умінь і навичок аналізу тексту в єдності його змісту й форми) та на їх основі сформуванню компетенцій текстотворчі (уміння й навички будувати власні висловлювання). Цим забезпечується й формування в учнів комунікативних компетенцій, оскільки робота з текстом сприяє виробленню в них уміння слухати, читати, говорити й писати на кожному уроці, тобто осмислено сприймати різні зразки усного й писемного мовлення, будувати власні зв'язні висловлювання.

Ураховуючи специфіку тексту як одиниці мовлення та об'єкта лінгводидактики, можна виділити такі текстологічні та текстотворчі компетенції, що формуватимуться в школярів у процесі опрацювання цілісного текстового матеріалу:

1. *Ті, що стосуються змісту тексту:* відрізняти текст від сукупності речень, визначати його тему та головну думку, розрізняти, з чим співвідноситься заголовок тексту – з темою чи головною думкою тексту; осмислювати тему та її межі в майбутньому тексті; розкривати тему на основі дібраного фактологічного матеріалу, підпорядковувати майбутній текст головній думці; добирати співвіднесений з темою або головною думкою тексту заголовок.

2. *Ті, що стосуються структури тексту:* визначати зачин, основну частину та кінцівку тексту, розрізняти ланцюговий та паралельний способи зв'язку між реченнями тексту, членувати текст на частини відповідно до визначених мікротем, складати план тексту та дотримуватися абзаців, записуючи його; визначати “відоме” та “нове” в реченнях тексту, визначати засоби міжфразового зв'язку; прогнозувати майбутній текст, визначаючи його мікротеми, створювати текст відповідно до плану та визначених мікротем, забезпечувати наявність структурних елементів тексту (зачину, основної частини та кінцівки), правильно й доречно використовувати засоби міжфразового зв'язку, будувати речення, дотримуючись у тексті правил темо-рематичного зв'язку їх.

3. *Ті, що стосуються мовного оформлення тексту:* визначати основний тип (типи мовлення) мовлення, визначати “відоме” та “нове” в реченнях текстів, які є зразками різних типів, стилів та жанрів мовлення, знаходити тезу, доказ та висновок у тексті, визначати стильову належність тексту й характеризувати використані зображально-виражальні засоби,

знаходити в тексті визначені мовні одиниці, поняття та явища, давати їм належну характеристику, самостійно створювати тексти за визначеними та довільними показниками (тема, стиль, жанр тощо), самостійно добирати зображально-виражальні засоби мови відповідно до мети та ситуації спілкування, тобто створювати висловлювання певного стилю.

4. *Ті, що стосуються вдосконалення тексту*: помічати помилки та недоліки в змісті, структурі, мовному оформленні висловлювання, удосконалювати текст на рівнях змісту, структури та мовного оформлення (текстотворчі вміння).

Ці та інші компетенції чітко визначено в чинній програмі з української мови для кожного класу основної й старшої школи. В основі їх формування лежить насамперед текст, що й відображено представленістю найголовніших питань лінгвістики тексту в шкільному курсі української мови. Відомості про текст, його структуру, особливості, категорії, передбачені шкільною програмою, повинні забезпечити формування комунікативної компетенції учнів, умінь будувати, аналізувати й коригувати усні та письмові висловлювання, спілкуватися в різних життєвих ситуаціях за допомогою адекватних текстових конструкцій. Саме тому й можна погодитися з дослідниками (Т.Донченко, М.Пентилюк), які ведуть мову про текстоцентричне переорієнтування шкільної лінгводидактики на сучасному етапі її розвитку.

Звернення до цілісного текстового матеріалу в організації вивчення мови створює якнайкращі можливості для реалізації завдань діяльнісної та соціокультурної змістових ліній програми, оскільки дає змогу на прикладі довершених авторських зв'язних висловлювань відповідної тематики і стилю, що використовуються як ілюстративний або дидактичний матеріал мовної й мовленнєвої змістових ліній, формувати стратегічні та соціокультурні компетенції.

Практика доводить, що в класах, де вивчення мовних одиниць і правил їх різнопланового оформлення та функціонування здійснюється на основі аналізу тексту в єдності його змісту й форми, мовний і загальний розвиток учнів відбувається значно швидше, їхня пізнавальна активність зростає, а навчальна діяльність стає більш самостійною, інтенсивною, творчою. Учні зацікавлюються вивченням мови, охоче проводять спостереження над мовними явищами, самостійно роблять висновки про них. Вони стають уважнішими, а уроки мови приваблюють їх своїм змістовим наповненням та використовуваними формами роботи.

Вивчення української мови з використанням методики лінгвістичного аналізу тексту допомагає школярам ґрунтовно усвідомити мову як засіб формування й формулювання думки, розвиває в них увагу до мовних одиниць, явищ і понять, спостережливість, уміння вслухатися в слово, формує естетичне й етичне сприйняття мови, виховує прагнення до точності в слововираженні, виразності, образності власного мовлення, до збагачення свого лексико-фразеологічного запасу, намагання додержуватися норм під час використання мовних одиниць різних рівнів системи. Вивчення нових лінгвістичних понять на матеріалі глибоко й комплексно аналізованого тексту потребує значно менше часу, аніж на вивчення тих самих понять на прикладі окремих речень, не пов'язаних між собою. Як стверджує Т.Донченко, “аналіз тексту забезпечує органічність переходу від розгляду його змісту, стилю, структури до відбору мовних засобів і таким чином надає змогу ввести будь-який мовний матеріал на мовленнєвій основі” [1: 15].

Керівництво навчальною діяльністю школярів на уроках лінгвістичного аналізу тексту здійснюється через систему вправ і завдань, яка має бути цілісною, продуманою, послідовною та злагодженою. Вправи й завдання, що їх використовує вчитель на уроці, зумовлюють ефективність навчально-виховного процесу, якість самих уроків української мови. Навчальна діяльність стає ефективною та результативною тільки тоді, коли забезпечується всебічний вплив на різні сфери особистості школяра. Саме тому дібрані для проведення лінгвістичного аналізу тексту вправи й завдання мають бути різноспрямованими,

тобто включати учнів у різні види діяльності, організовувати виконання ними різноманітних навчальних дій.

Виконуючи пропоновані вправи й завдання, учні мають засвоїти потрібні лінгвістичні знання і на їх основі виробити відповідні компетенції, що формуватимуть у них цілісну мовно-мовленнєву компетентність, тобто забезпечуватимуть належний рівень володіння мовою та вміння її використовувати. Потрібно, щоб виконання вправ і завдань під час застосування лінгвоаналізу сприяло зміцненню інтелектуальних сил і здібностей школярів, виховувало в них пізнавальні інтереси, розвивало саморефлексію, збагачувало їх не тільки науковою, але й іншою інформацією – культурологічною, морально-етичною, країнознавчою тощо, розширювало їхній світогляд, забезпечувало всебічний, комплексний розвиток, формувало активність і гнучкість мислення, передбачало включення таких процесів, як аналіз, синтез, зіставлення, виконання різноманітних творчих і тренувальних вправ.

У процесі виконання завдань до тексту школярі оволодівають способами здійснення різних навчальних операцій, у них виробляється свідоме ставлення до самого процесу здобуття певної навчальної інформації, виховуються якості активної й успішної трудової діяльності, здатність долати труднощі, уміння виконувати різні за характером навчальні дії. Завдання відіграють важливу роль у мотиваційному забезпеченні навчально-пізнавальної діяльності школярів, розвитку їхніх інтересів. Тому необхідно практикувати на уроці лінгвістичного аналізу тексту таку систему завдань, яка була б оптимальною з погляду реалізації завдань, що їх покликаний виконувати такий аналіз, з одного боку, а з другого – вона має сприяти вихованню позитивного ставлення до занять, формувати мотиви цієї діяльності.

Завдання та вправи, що пропонуються учням на уроках української мови з використанням технології лінгвоаналізу тексту, мають виконувати такі функції, які реалізуються тільки за умови комплексної побудови таких завдань і вправ, тобто врахування в їх доборі поліфункційної настанови: мотиваційну, пізнавальну, актуалізаційну, операційну, формувальну, розвивальну, організаційну, виховну, комунікативну, корекційну, регулятивну, контрольну.

З типологічної точки зору можна виділити такі групи вправ і завдань для здійснення лінгвістичного аналізу тексту:

1. Завдання і вправи, покликані сформувати текстологічні компетенції школярів (наприклад: аналіз змісту та структури й композиції тексту, визначення його стилістичних параметрів, жанру й типу, засобів зв'язку компонентів тощо).

2. Завдання і вправи, покликані сформувати текстотворчі компетенції школярів (наприклад: уміння будувати самостійне висловлювання відповідно до заданих параметрів теми, структури, типології, стилю й жанру, з використанням певних мовних одиниць, редагування чи вдосконалення готового тексту, його трансформація відповідно до завдання тощо).

3. Завдання і вправи, покликані сформувати уявлення про певні мовні одиниці, поняття та явища й виробити уміння й навички їх знаходження, аналізу та використання (наприклад: пошук потрібної одиниці, її комплексний або спеціалізований аналіз, трансформація, використання в мовленні тощо).

Цілеспрямований добір якісних текстів і побудова системи аналітичних завдань та вправ для роботи з ними дозволяють цілісно й послідовно реалізувати на уроках найважливіші завдання навчально-виховного процесу, ефективно забезпечуючи реалізацію компетентнісного підходу до вивчення української мови, формувати активну мовну особистість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Донченко Т. К. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. – К.: Фондація ім.О.Ольжича, 1995.
2. Ковалик І.І., Мацько Л.І., Плющ М.Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. – К.: Вища школа, 1984.

3. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посібник. – К.: Знання, 2008.
4. Крупа М. Лінгвістичний аналіз тексту. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005.
5. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови. – К., 1984.
6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005.
7. Москальская О.И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1984.
8. Пентилюк М.І. Стилiстична організація тексту // Зб. наук. праць «Південний архiв». – Херсон: Айлант, 1999. – Вип. 5. – С.12-16.
9. Програма для загальноосвітніх шкіл. Українська мова. 5-12 класи. – К.-Ірпiнь: Перун, 2005.
10. Словник-довiдник з української лiнгводидактики / За ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003.
11. Українська мова. Енциклопедія. – К.: “Українська енциклопедія” ім.М.П.Бажана, 2000.

УДК 371.32

І.А. Кучеренко

УРОК-ЛЕКЦІЯ – ОСНОВНІ ВИДИ ТА СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРОВЕДЕННЯ

У статті охарактеризовано урок-лекцію як форму навчання, проаналізовано особливості її основних видів, розкрито можливість використання різномісних лекцій у старшій профільній школі.

The article contains the lecture-lesson as a forming of education, analysed peculiarity of its aspect.

Сучасний зміст освіти в Україні спрямований на створення оптимальних умов для підвищення ефективності навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі, реалізації особистісного потенціалу кожного учня. Вирішення цього питання пов'язане з реалізацією основної мети навчання української (рідної) мови, визначеною Державним стандартом загальної середньої освіти: «Формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами в різних формах, сферах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні належного рівня мовленнєвої компетенції учнів, що є однією з найважливіших умов їхньої соціалізації» [3].

Основною формою навчання у старшій школі є урок, якому належить провідна роль у навчанні і вихованні учнів. Сучасний урок української мови – це «урок співпраці учителя з учнем, урок, на якому вчитель уміло використовує можливості учня для формування його як мовної особистості, здатної до активного розумового розвитку, до мовленнєвої діяльності в усіх її видах, до самовдосконалення духовних і моральних якостей» [6: 77]

Проблема типології уроків є актуальною, і кожні 15-20 років дидактика переглядає та пропонує нові їх класифікації. Проблеми сучасного уроку мови, поєднанню в ньому традиційного і новаційного, визначенню його змісту, структури й організації приділяли увагу в своїх дослідженнях М.Баранов, О.Біляєв, Н.Голуб, Т.Донченко, С.Караман, Т.Ладиженська, М.Пентилюк, О.Текучов, О.Хорошковська та ін. Але до цього часу немає одностайної думки щодо класифікації уроків рідної мови, загальноприйнятої їх типології.

Інноваційні процеси сучасної освіти спричиняють виникнення нових підходів до організації і проведення уроку рідної мови. Для реалізації профільного навчання у старшій школі все частіше з'являються, крім традиційних уроків, нетрадиційні їх види. Такі форми навчання стануть ефективними за умов використання оптимальних варіантів структури уроку, науково обґрунтованої організації його змісту, правильного вибору методів і прийомів навчання. Старшокласники – це майбутні потенційні студенти, тому виправдано і доречно застосовувати на практиці такі уроки, як лекції, семінари, колоквиуми, практикуми, заліки. Впродовж уроків слід належне місце відводити диспутам, груповій роботі, рольовим іграм,